

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОТ БЪЛГАРСКИ АВТОРИ В „ПАНЕГИРИКА НА ДЯК АНДРЕЙ“

Елисавета Ненчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Abreast of the works of many respected Byzantine writers djak Andrey's 1425 Panegyric contains several works which represent the highest traditions of medieval Bilgarian literature, as St Clement of Ochrid's Eulogy for the archangels Michail and Gabriel, and three of the most popular hagiographies, written by patriarch Evtimiy – Life of St Paraskeva-Petka, Life of Ivan Rilski and Life of Ilarion, Bishop of Maglen.

Key words: Panegyric, new edition, hagiography, eulogy, Evtimiy of Tarnovo

„Панегирикът на Дяк Андрей“ е писан през 1425 г. по заповед на сръбския патриарх Никон.

Особеностите на състава на „Панегирика на Дяк Андрей“ го нареждат сред най-ранните датирани преписи на новоизводната търновска панегирична редакция, която е осъществена през последните десетилетия на XIV в. под влиянието на Патриарх Евтимий като елемент от неговата правописна и книжовна реформа. По съдържание „Панегирикът на Дяк Андрей“ е много близък до Зографския сборник от 80-те години на XIV в. (сигн. Зогр 107)¹, в чието съставяне според Кл. Иванова взема участие самият Патриарх Евтимий, т.е. този сборник може да бъде считан за един от най-ранните представители на новоизводните житийно-панегирични състави. Въпреки тази близост между съставите на двата сборника има някои разлики – в „Панегирика на Дяк Андрей“ са добавени произведения, които липсват в съдържанието на Зографския сборник. Езиковите особености на „Панегирика на Дяк Андрей“ го причисляват към ресавската правописна школа (Велчева 1999: 227–330).

¹ Панегирик минеен за септември – януари, XV в. (8–10/10), Поп-Герасимово писмо, правопис двуеров, двуюсов. Български. Собственост на Зографския манастир (Илински 1908: 274; Райков 1994: 77; Иванова 1969: 105–147).

Ръкописът е обемист, съдържа общо 34 житийно-панегирични произведения, представени в календарен ред, които се отнасят до празници от първите три месеца на църковната година (м. септември – ноември). За общозначимите сред тях – като Рождество Богородично, Въздвижение на Св. Кръст, Събор на св. Архангели, Въведение Богородично – са включени по няколко произведения. В състава на Панегирика са отбелязани и паметите на евангелистите Йоан и Лука, на ап. Тома, Яков Алафеев и др. В самото начало на ръкописа е включено житие на св. Симеон Стълпник, а ръкописът е трябвало да завършва с обемистото житие на Стефан Нови Изповедник. В по-късен момент към състава на „Панегирика“ е било добавено „Слово за пренасянето на мощите на Йоан Богослов“ от Козма Веститор, което се намира на л. 418–424 от ръкописа. Заглавието на това слово обаче присъства в съдържанието на Панегирика, поместено на първия лист от ръкописа. Поради тази причина, както и вследствие на други особености на текста, трябва да се приеме с резерви виждането на В. Киселков, че словото е допълнително прибавено към състава на сборника от неизвестно лице (Киселков 1931: 249–250)

Подборът на авторите и на редакциите на произведенията, съдържащи се в „Панегирика на Дяк Андрей“, следва модела, зададен от Зогр 107 – включени са преводи на произведения от Йоан Златоуст, Андрей Критски, Йоан Дамаскин, Симеон Метафраст, както и от други византийски писатели, немалка част от които не са били познати до момента в старобългарската панегирична традиция. Такъв е случаят например с едно от петте произведения, посветени на празника Рождество Богородично (08.09) – „Слово за благовещението на Йоаким и Анна“ от Йоан Евийски. То е петото поред произведение, включено в състава на „Панегирика на Дяк Андрей“ за този празник. В Зогр 107 същото слово е поместено под друга дата (09.09). Както Кл. Иванова отбелязва, това „Слово“ от Йоан Евийски всъщност се открива обикновено под дата 09.09. – т.е. за Събор на Йоаким и Анна (под тази дата то е включено и в Зогр 107, където преписвачът е посочил, че то трябва да се чете и за 09.12. – т.е. за Зачатие на св. Анна). Според Кл. Иванова (Иванова 1969: 115–116) „Словото“ е било преведено за пръв път на български език именно с цел включването му в Зографския сборник, наречен от нея „пръв препис от архетипа на новата редакция“ на новоизводните търновски сборници от агиографско-хомилетичен тип. Защо е било необходимо превеждането на това похвално слово от автор, на практика непознат за старобългарската литература до момента? Свързано ли е добавянето на този превод с изчезването от панегиричните и

чети-минейните състави на предполагаемо произведение на Йоан Екзарх със същото заглавие – „Слово за благовещението на Йоаким и Анна“, открито в руски ръкописи, което е било част от предимно староизводните панегирични състави именно под дата 09.12. и 09.09.²?

Тези въпроси са свързани тясно с проблема за произведенията от български автори, включени в „Панегирика на Дяк Андрей“, които са четири на брой – три жития съответно на св. Параскева, св. Иван Рилски и св. Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий и „Слово за св. архангели Михаил и Гавриил“ от Климент Охридски. Статистически погледнато, бройката на произведенията от български автори в Панегирика не е малка, а особеното отношение на преписвача на ръкописа към тези произведения проличава и от факта, че след Йоан Златоуст, представен с най-много свои творби в Панегирика (7), и Андрей Критски (4) стои Патриарх Евтимий, включен със своите три най-представителни агиографски произведения. Редакцията, към която спадат преписите на трите Евтимиевите жития в „Панегирика“, е идентична с тази на преписите от Зографския сборник – разширена вторична с житието на св. Параскева и първата форма на съкратената редакция на житието на св. Иван Рилски³. (При житието на Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий не се отбелязват толкова съществени разлики между преписите, че да бъдат обособени отделни редакции на текста, поне що се отнася до разпространението му в южнославянските ръкописи). Тоест става ясно, че „Панегирикът на Дяк Андрей“ от 1425 г. е първият писан в сръбските земи сборник с ресавски правопис, чрез който се разпространява тази редакция на Евтимиевите жития в Сърбия.

Трябва да се подчертае, че трите Евтимиеви жития обслужват култове към светци, чиито мощи са пренесени в Търново от царете Калоян, Иван Асен I и Иван Асен II. Летописните разкази за пренасянето на мощите на тримата светци са и разкази за големите военни победи на тези трима български царе. Житийната продукция, създадена, за да обслужва култовете към св. Петка, св. Иван Рилски и св. Иларион Мъгленски, до Евтимий не е обширна – запазени са по няколко кратки проложни жития за Параскева и Иван Рилски, гръцко житие от дякон Василик за св. Петка (въз основа на унищожено по-ранно житие на

² Относно спорните слова от Йоан Екзарх, както и критичен преглед на методите за издирване и издаване на словата на Йоан Екзарх вж. изданията на произведенията на Йоан Екзарх (Иванова-Мирчева 1970 14–26; Трендафилов 2001: 101–102).

³ По въпроса за втората редакция на „Житието на св. Иван Рилски“ вж. статията на Кл. Иванова (Иванова 2004: 370–394).

светицата), както и „Народното житие на Йоан Рилски“ и гръцкото житие за същия светец, създадено от Георги Скилица. Патриарх Евтимий пише в уводните думи на житието на Иларион Мъгленски, че не е намерил информация за живота на епископа на Мъглен; но все пак в текста е използван запазеният разказ за пренасяне на мощите на светеца⁴. От съществуващите до момента житийни произведения, както и от разказите за пренасянето на мощите на св. Петка Търновска, св. Иван Рилски и св. Иларион Мъгленски, в които се говори с гордост за военните подвизи на първите владетели от Второто българско царство, Евтимий успява да сътвори пространни агиографски произведения, които достойно нареждат имената на тези местни търновски светци до имената на раннохристиянски мъченици, апостоли, евангелисти. Преписвачът на трите Евтимиеви произведения в „Панегирика на Дяк Андрей“ е оставил в техните заглавия някои елементи, които говорят за старинния произход на преписите – например местоимението „наш“ пред „преславния град Търнов“, а също така и титлата на Патриарх Евтимий, с която той е удостоен в заглавията на трите жития – „кир“, вероятно съкращение от „кириарх“ (трябва да се отбележи, че докато в повечето от преписите, сходни със Зогр 107 и „Панегирика на Дяк Андрей“ и възникнали почти по същото време – началото до средата на XV в., тези думи са изстъргани от заглавията на житията, то в „Панегирика“ от 1425 г. те стоят непокътнати).

Четвъртото произведение с български автор, включено в състава на „Панегирика на Дяк Андрей“, е „Похвално слово за архангелите Михаил и Гавриил“ от Климент Охридски. Този препис на словото е издаден от К. Куев (Куев 1966: 239–242), който го нарежда на осмо място по старинност сред всички останали достъпни му преписи. Още през 30-те години на XX в. е публикуван и преписът на това вероятно най-популярно Климентово „Слово“, намиращ се в Зографския сборник (Иванов 1931: 334–337), а изданието на най-старинния препис, съдържащ се в т. нар. „Германов сборник“ (сигн. ПБР 1⁵), е осъществено от К. Мирчев (Мирчев 1966: 421–439). К. Куев (Ангелов, Куев, Кодов 1970: 266–279) посочва общо 156 известни преписа на това произведе-

⁴ Разказът, наречен от Й. Иванов „пролог“ е публикуван от него в сб. „Български старини в Македония“ (Иванов 1931: 419–420).

⁵ Панегирик минеен и триоден, съдържа избрани слова и жития за цялата година, староизводен. „Германов сборник“ (1358–1359). Правопис двуеров, двуюсов. Български. Съхранява се в Патриаршеската библиотека на Румънската православна църква в Букурещ (Мирчева 2006; Юфу 1960: 253–279; Иванова-Мирчева 1966: 493–501).

ние. Преобладаващата част от тях – 118, той определя като „руска редакция“, 21 – като „сръбска редакция“ (това название трябва да се приема условно, като обозначава не най-вече на територията, където е писан и/или съхраняван даденият ръкопис). Към ръкописите „сръбска редакция“ Куев причислява и „Панегирика на Дяк Андрей“, но в последните десетилетия беше установена принадлежността на ръкописа към ресавската правописна школа. Ръкописите „българска редакция“ са едва 4 (описани са и различни други редакции на текста – сръбска редакция с българизми, сръбска редакция с български правопис и пр., представени в повечето случаи с по един препис).

В справочника на Кл. Иванова (Иванова 2008: 287–288) са посочени още девет преписа на „Словото“, датиращи предимно от XVI и XVII в., които не са отбелязани от К. Куев. При четири от ръкописите (сигнатури ПБС 272⁶, Пл11⁷, МСПЦ 46⁸, МСПЦ 139⁹) имаме сръбски правопис, при други три (сигнатури РС 59¹⁰, Хил 441¹¹, Хил 496¹²) имаме ресавски правопис с различни особености, а останалите два (РАН 678¹³ и М3170¹⁴) представляват молдавски ръкописи с двуеров и двуюсов правопис.

⁶ Сборник, съдържащ произведения от минеен панегирик за септември – август и триоден панегирик; XVII в. (1638 г.), правопис безюсов, сръбски. Собственост на Сръбската патриаршия, Белград (Богданович 1982, № 1044).

⁷ Панегирик минеен за септември – декември, в по-голямата си част новоизведен; XVI в. (1590–1600г.), правопис сръбски, едноеров. Собственост на манастира „Св. Троица“ в Плевля (Мошин 1958, № 98; Богданович 1982, № 1055).

⁸ Панегирик минеен новоизведен, съдържа избрани статии за септември – януари, март – юни, XVII в. (1611г.), сръбски правопис. Съхранява се в Музея на Сръбската православна църква (Петкович 1951: 14–16; Мошин 1955: 221; Богданович 1982: 1057).

⁹ Сборник, осн. част минеен панегирик за цяла година, особен състав; XVI в. (7–8/10). Правопис сръбски безюсов. Съхранява се в Музея на Сръбската православна църква (Петкович 1951: 81, № 14; Богданович 1982, № 1051).

¹⁰ Чети-миней за септември – декември; XVII в. (1614–1625). Правопис ресавски, двуеров. Съхранява се в Народната библиотека на Сърбия, Белград (Штавлинин-Джорджевич 1986: 135–146).

¹¹ Чети-миней за ноември, своден. XVII в. (1624 г.). Правопис ресавски. Писал Аверкий в Карейската кула. Съхранява се в библиотеката на Хилендарския манастир (Богданович 1978: 169; Матеич 1992: 538; Синдик 1995: 390).

¹² Панегирик минеен за септември – ноември, новоизведен. XV в. (3–4/10). Правопис ресавски. Съхранява се в библиотеката на Хилендарския манастир (Богданович 1978: 188 – 189; Матеич 1992: 579).

¹³ Панегирик минеен новоизведен за август – декември; XVI в. (10/10) – XVII в. (1/10). Правопис двуеров, двуюсов, молдавски. Съхранява се в Библиотеката на Румънската академия на науките. Панаитеску (машинописен опис).

През 2006 г. Климентовата „Похвала за архангелите Михаил и Гавриил“ беше издадена отново в книгата на Е. Мирчева (Мирчева 2006: 387–400). Това издание на „Словото“ беше придружено с текстове, посветени на морфо-синтактичните и лексикалните особености на Климентовата „Похвала“ в Германовия сборник. Е. Мирчева смята, че различията, които се наблюдават в преписа на „Словото“ в Зографския сборник в сравнение с по-старинния препис в ПБР1 (въпреки че и двата ръкописа са близки по време на възникване), са предизвикани от нововъведените норми на Търновската книжовна школа, т.е. извършена е била преработка на текста, която е удовлетворявала изискванията на новоизводните състави.

Вижда се, че в „Панегирика на Дяк Андрей“ от 1425 г. са включени четири произведения от двама български автори. При сравнение обаче със сборници, които съдържат староизводни агиографско-хомилетични текстове, се установява, че всъщност съставителите на „Панегирика на Дяк Андрей“ и на Зографския сборник са редуцирали други произведения от български автори. Така например в Панегирика и в Зографския сборник би трябвало да присъства например произведение от Йоан Екзарх, чиято „Похвала за св. Йоан Богослов“ намираме в Германовия сборник, както и в няколко други ръкописа – староизводния чети-минея от XIV в. (сигн. Цет 64)¹⁵, както и в сводния чети-минея от XVII в. (сигн. Хил 439)¹⁶.

За Успение на Йоан Богослов (26.09) обаче в „Панегирика на Дяк Андрей“ са включени само две произведения – едното със сигурен автор Йоан Златоуст – „Първа хомилия върху Евангелието от Йоан“, а второто – предполагаемо принадлежащо на него. Същите произведения откриваме и в състава на Зографския сборник, докато в Германовия освен заглавията на вече споменатите слова присъства и вече споменатото произведение на Йоан Екзарх. Причините, поради които то е било редуцирано от състава на Зогр 107 и на „Панегирика на Дяк Андрей“, са неизвестни. Дали преписите на словата на Климент Охридски

¹⁴ Чети-минея за ноември, новоизводен. XVI в. (10/10) – XVII в. (1–5/10). Правопис двуеров, двуюсов, търновски, молдавски. Съхранява се в РГБ (Кудрявцева, ред. 1968: 67, № 542).

¹⁵ Статиите в ръкописа са за м. септември. Чети-минеят датира от XIV в. (7–8/10). Правопис рашки. Съхранява се в библиотеката на Цетинския манастир (Богданович 1982: № 2199; Момирович 1991: 228 – 229).

¹⁶ Статиите в ръкописа са за м. септември. Чети-минеят датира от XVII в. (1423 г.). Правопис ресавски, писал Аверкий в Карейската кула. Съхранява се в библиотеката на Хилендарския манастир (Богданович 1978: 168; Матеич 1992: 537; Синдик 1995: 389).

и на Йоан Екзарх от пропуснатите панегирични и чети-минейни състави (за м. септември – ноември) не са отговаряли на високите изисквания, поставени от Търновската книжовна школа, може само да се гадае. Произведенията от български автори обаче, включени в „Панегирика на Дяк Андрей“ от 1425 г., отразяват стремежа на съставителите на новоизводните търновски сборници към създаване на „висока“ българска агиографско-хомилетична литература, която да може да се мери с най-добрите образци на византийската панегирична проза.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1970:** Ангелов, Б. Ст., К. Куев, Хр. Кодов. *Климент Охридски. Събрани съчинения*. С., 1970, т. 1, 266–279.
- Богданович 1982:** Богдановић Д. *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд, 1982, № 1044, № 1055, № 1051, № 2199, 169, 188–189.
- Велчева 1999:** Велчева, Б. За езика на Дяк Андрей. // *Търновска книжовна школа*, В. Търново, 1999, 227–230.
- Иванов 1931:** Иванов, Й. *Български старини в Македония*, С., 1931, 419–420; 334–337.
- Иванова 1969:** Иванова, Кл. Зографският сборник, паметник от края на XIV в. В: *ИИБЕ*, 17, 1969, 105–147; 115–116.
- Иванова-Мирчева 1966:** Иванова-Мирчева, Д. За архаичността на Германовия сборник: старобългарски писмен паметник от X в. в препис от 1359 г. // *БЕ*, 16, 1966, № 5, 493–501.
- Иванова 2004:** Иванова, Кл. За влиянието на Търновската книжовна школа в Румъния. В: *Доайенът. В памет на проф. Н. М. Дилевски*. С, 2004, 370–394.
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*, С., 2008 г., 287–288.
- Илински 1908:** Ильинский Г. А. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. // *ИРАИК* 13, 1908, 274, №171.
- Киселков 1931:** Киселков, В. Евтимиевият ученик Андрей. // *Училищен преглед*, 1931, кн. 2, 249–250.
- Кудрявцева 1968:** *Музейное собрание рукописей: Описание 1*, М., 1961, под ред. на И. М. Кудрявцева, 2, 1968, 67, № 542.
- Куев 1966:** Куев, К. Един необнародван препис от Климентовото слово за Михаил и Гавриил. В: *Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 г. от смъртта му*. С., 1966, 221–242.
- Мирчев 1966:** Мирчев, К. Неизвестен препис на Климентовото слово за архангелите Михаил и Гавриил. // *Български език*, 16, 1966, №5, 421–439.

- Матеич 1992:** Matejić, M., H. Thomas. *Catalog. Manuscripts on microform of the Hilandar Research library (The Ohio University)*. Columbus, 1992, 537 p. 538; 579.
- Мошин 1955:** Mošin, Vl. Izveštaj o naučnom putovanju u Srijemsku Mitrovicu, Beograd, Peć, Dečane, Cavtat, Dubrovnik, 1953 g., katalog rukopisa Muzeja Srpske crkve u Beogradu. // *Ljetopis JAZU*, 60, Zagreb, 1955, 221.
- Мирчева 1970:** Мирчева, Д. *Йоан Екзарх Български. Събрани съчинения*. С., 1970, т. 1, с. 14–26.
- Мирчева 2006:** Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358–1359 г. Изследване и издание на текста*. С., 2006, 387–400.
- Момирович 1991:** Момировић, П., Љ. Васиљев. *Ћирилицки рукописне књиге Цетињског манастира. XIV–XVIII вијек*. Цетиње, 1991, 228–229.
- Мошин 1958:** Мошин Вл. *Ћирилски рукописи манастира Св. Тројице код Пљеваља*. В: *Историјски записи*, 11(14) 1958, №1–2, № 98.
- Панаитеску:** Panaitescu P. P. *Catalogul manuscriselor slavo-romane si slave din Biblioteca Academiei Romane* (машинописен опис).
- Петкович 1951:** Петковић, С. Опис рукописа манастира Кувеждина, Дивше, Шишатовца и Гргетеге. В: *Споменик Српске Краљевске академије. Споменик Српске академије наука и уметности*. 101. Одељење друштвених наука. Нова серија. 3. Београд, 1951, 81, №14.
- Райков 1994:** Райков Б., С. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. *Каталог на славјанските рѣкописи в библиотеката на Зографскиј манастир в Света гора*. С., 1994, 77.
- Синдик 1995:** Синдик, Н. Хиландарски писар Аверкије. – *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд, 1995, 389; 390.
- Трендафилов 2001:** Трендафилов, Ив. *Йоан Екзарх Български*, С. 2001, с. 101–102.
- Штављанин-Джорджевич 1986:** Штављанин-Ђорђевић, Љ., М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књ. 1, Београд, 1986, 135–146.
- Јуфу 1960:** Jufu, J. Sbornicul lui German/1359/ *Orthodoxia. Revista Patriar. Rom. Bukuresti*, XII, 1960, №2, 253–279.